

ФИГУРАТА НА СТАРИЯ ЕРГЕН В БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Проф. д.ф.н. Татяна Ичевска

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Този текст се опитва да отговори на въпроса доколко фигурата на стария ерген успява да провокира интереса на българската литература. Във фокуса на вниманието ни ще бъдат текстове, различни по времето на своето създаване и жанровите си специфики, а в хода на наблюденията литературноисторическата хронология ще бъде пренебрегвана за сметка на формирането на общи проблемни ядра, които биха ни помогнали да реконструираме някои от литературните биографии на стария ерген. Първата от тях стъпва върху мотива за раздяла с ергенския живот. Разказите „Вятърната мелница“ и „Жената със златната коса“ на Елин Пелин, както и романът „Приключенията на Гороломов“ на Йордан Йовков привличат вниманието към онези необичайни събития и/или обстоятелства, които драстично преобръщат обичайното ергенско съществуване. Във втората биография, която можем да различим (повестта „Чичовци“ на Иван Вазов), старият ерген предизвиква любопитство и интерес към себе си, от една страна, заради екстравагантния си външен вид, а от друга – заради влизането в ролята на философ. Въпреки специфичните различия, произтичащи от литературноисторическия и социокултурния контекст, продукт на които са герои като Боянов и Костов, не е трудно да се види, че и в двете творби на преден план е изведен проблемът за непълноценността на живота на стария ерген.

Ключови думи: стар ерген; философстване; мечтателност; снобизъм; (не)пълноценно съществуване

„Блазе човеку като мен!“ – тези думи са рефренът на един от най-популярните родни шлагери, възпяващи ергенското съществуване. „Вечният ерген“ е самоуверен, неуморен в преследването на любовни удоволствия и опиянен от женското внимание. Ако разгледаме песнопойките, излизали през 20-те и 30-те г., ще видим, че в тях липсват песни от типа на „Аз съм Гошо Хубавеца“.¹ В почти всички тях обаче присъства песента „Ерген“, като зад това заглавие всъщност се крие народната песен, позната в множество варианти, „Барем си ерген, мамо, походих“. Този факт ни кара да си припомним и фолклорната

трактовка на мотива за ергенския живот. Бихме могли да изброим множество песни, които възхваляват ергенлъка, характеризирани като „пашалък“, а ергена – „като везирин“. Везирското начало се открива, на първо място, в неговата външност: носи хубави дрехи, бели навои, златен часовник, „тънка пушка“ и/ли „тънка сабя френлия“. Накривеният калпак (шапка, фес), пеенето и свиренето („все свири, все пее“) подсказват безгрижието на ергена, а засуканият му мустак – неговата мъжественост². Нежененият мъж често се сравнява с „ален трендафил“ и „диня червена“.³ И двете сравнения носят представата както за младост, свежест и сладост, така и за преходност, по този начин в народните песни се прокарва идеята, че подобно на младостта и красотата, и ергенският живот е до време. Доказателство, че традиционното общество приема ергенлъка само като временен етап от живота на мъжа и по никакъв начин не толерира неговото безбрачие, е изобилието от хумористични песни, в които на преден план са изведени присмехът и пренебрежението на момите към старите ергени, защото времето им е минало. Стариият ерген се сравнява със стари и немощни животни, с парцал или счупено гърне. Старостта и мъжкото безсилие се подсказват чрез увисналите му и „повлечени“ мустаци и дългата брада. Онова, с което стариият ерген се опитва да спечели моминото внимание, е богатството („кемерът“). Но дори подобен аргумент не успява да смекчи сърцето на девойките, които знаят, че „кемер по двора не ходи,/ кемер при булка не ляга“ („Радке ле, коначкийке“).

С оглед на казаното дотук, любопитно би било да се види доколко фигура-та на стария ерген успява да провокира интереса и на българската литература. Във фокуса на нашето внимание ще попаднат различни по време на създаването си и по жанровата си специфика текстове, а в хода на наблюденията литературноисторическата хронология често ще бъде пренебрегвана за сметка на обособяването на общи проблемни ядра, които биха ни помогнали да (ре)конструираме някои от литературните биографии на стария ерген.

В основата на първата от тях е мотивът за раздялата с ергенския живот. Разказите „Ветрената мелница“ и „Жената със златния косъм“ на Елин Пелин, както и романът „Приключенията на Гороломов“ на Йордан Йовков заострят вниманието към онези необичайни събития и/ли обстоятелства, които драстично преобръщат обичайното ергенско съществуване. Елин-Пелиновите герои „влизат“ в повествованието с етикета стари ергени: Лазар е прехвърлил тридесет лазарника, а Павел е „преминал в години ерген“. Но въпреки това и двамата са запазили физическата си привлекателност: Павел Блаженият е „мъж здрав, хубав, с тъмно лице, с коса голяма, нахъдрена на сребърни пръстени, и съвсем побеляла над ушите“, Дъбакът е „русолик левент, с обичливо лице, на което придаваха особена хубост големите му сини очи“. Посредством глагола „налудувал“ и съществителното „халосник“⁴, с които във „Ветрената мелница“ е характеризирани Лазар, както и чрез ловната метафора в „Жена-

та със златния косъм“ (Павел е ловец, който предпочита да гони сянката на птичката, а не да я улавя) се загатва за младежките подвизи на старите ергени. И двамата се ползват със „завидна слава“ в общността, заслуга за която имат не само отличните им познания за другия пол, но и сръчността и уменията им. Благодарение на заниманията си те имат шанса да пътуват (Лазар десет години „скита“ по Влашко, Павел „скита“ навсякъде и на воля), а видяното и преживяното подхранват тяхното въображение. Дарени с изобретателност и с чувство за хумор, Лазар и Павел никога не почиват и не скучаят, за тях няма непреодолими препятствия и/ли събития, способни да сломят волята им. Двата разказа на Елин Пелин на практика стъпват върху аналогична схема: изключителна жена – предизвикателство – женитба. И двамата герои приемат предизвикателствата като изпитание на мъжката си чест, успешното справяне с които би препотвърдило и дори увеличило досегашната им слава.

На пръв поглед, Христина и Смарайда са коренно различни по своя социален статус – едната е 18-годишна девойка, а другата – вдовица. Но онова, което ги обединява, е граничността (Христина е на границата на детското и женското, Смарайда – на границата между света на живите и на мъртвите) и чистотата. Според народните представи за „чиста“ се мисли както девичата, така и вдовицата (Micheva-Pejcheva 2014, p. 163), въпреки че отношението на традиционното общество към вдовиците е амбивалентно. Макар да се приемат за социално непълноценни негови членове, липсата на сексуален живот ги доближава до невинните момичета, т.е. подобно на тях се свързват с представата за чистота и целомъдрие.

Дълго време и Христина, и Смарайда са сякаш невидими за старите ергени. Закачките на Христина под одобрителните погледи на събралите се при строежа селяни изострят сетивата на Лазар, който все по-ясно започва да вижда женското у нея. Вниманието на героя се отмества от лицето и очите на девойката към тялото и движенията ѝ и макар да я гледа „изпод вежди“, се вижда, че играта с момичето му харесва, защото вече се е разпалило неговото любопитство. С приемането на облога Лазар и Христина постепенно се отдават на изкушението. Извивките на женското тяло събуждат у стария ерген не само хороводеца, но и някогашния лудуващ халосник. Описанието на танца ни кара да си припомним, че в традиционната култура подвоичната ръченична игра, изпълнявана от мъж и жена, често замества словесното задяване, тъй като с движенията си танцуващите изразяват личните си чувства. Елементите на ръченицата – размахването на кърпата и маменето на мъжа с нея, доближаването на телата на участниците при част от стъпките, погледите, които те си разменят, отключват асоциации с акта на флиртуване.⁵ За Лазар и Христина от обикновено състезание надиграването се превръща в своеобразно обяснение в любов, затова бихме могли да кажем, че и двамата печелят от направения облог. Формално Лазар надиграва Христина, но в същото време, стратегически

сам бива (а може би се оставя да бъде) надигран от нея, затова и без особено замисляне се прощава с така дълго пазената си свобода.

„Възбудено“ от градската мълва за тайнствения златен косъм на вдовицата е и любопитството на Павел. Наученото през другите хора обаче накърнява достойнството му на властелин на знанието за жените – „със срам“ удря широкото си чело, става все по-замислен. Тръгвайки след разклоненията на своята фантазия, той открива истинското съкровище – Смарайда⁶. За вдовицата повествователят отбелязва, че не е нито красива, нито грозна, че не се отличава „с нищо от другите“, но постепенно в хода на разказа започва да се забелязва нейното различие, подсказано както от екзотичното ѝ име, така и от описанието на дома ѝ – живее в „къщата с най-големите трендафили“, чийто сладък мирис изпълва всичко, прониква навсякъде, омагьосва. Слухът за наличието на златен косъм на съкровено женско място неочаквано извежда вдовицата „на светло“, започва да ѝ придава изключителност. Неслучайно още в древността златото бележи другия (митичния, приказния) свят, то е негов типичен и устойчив признак (Prop 1999, p. 288). Затова всичко, свързано с другия свят, придобива златна окраска, а обитателката му (царица, царска дъщеря) винаги притежава някакъв златен атрибут. Златните неща обикновено попадат в нашия свят от другия, защото златото е космически медиатор (Marazov 1992, p. 29). То винаги символизира красотата и любовта (Potebnja 1989, p. 313), съвършенството и не на последно място, златото е достояние само на праведниците (Prop 1999, p. 288). В контекста на казаното можем да обобщим, че предполагаемият златен косъм завършва представата за екстраординарността на Смарайда (смирена, целомъдрена, загадъчна). Мълвата преобразява не само обичайното ежедневие на мъжете, но и на самата вдовица: погледът ѝ се вдига по-високо, усмихва се, засилва се желанието ѝ за работа.

Не би било пресилено, ако кажем, че Павел се влюбва не толкова в конкретната жена, а в другостта, чиято образна конкретизация става Смарайда, и това е логично следствие от факта, че цялото му съществуване е подвластно на фантазията и въображението. В разказа се подчертава, че Павел не е виждал вдовицата (другарите му казват, че Смарайда изглежда така, сякаш „има в себе си нещо, което не се среща у другите жени“), той е покорен от изградения от въображението си образ. Златният косъм започва да „разплита“ фантазията на героя. Важен е използваният от повествователя глагол „разплитам“, защото той означава както „отвързвам“, така и „откривам, узнавам истината“. Очевидно откритото в дома на вдовицата е причината, влизайки в него, Павел повече да не го напусне. В разказа не става ясно кое точно привързва Блажения към Смарайда – нейният златен косъм или упойната миризма на трендафили-те в двора. Във венчавката им обаче градчето вижда доказателство не толкова за съществуването на златния косъм, колкото за това, че е възможно да се случи най-голямото „чудо“ – заклет ерген като Павел да се ожени. Смарайда

е единствената жена, успяла да „вплете“ в своите невидими юзди мислите на стария ерген, да го доведе в дома си, да го опитоми. Подобно на Лазар, Павел също се оказва надигран⁷ от жената, можем да кажем, че „птичката“ (Смарайда е сравнена в началото с „кукувица в клетка“) накрая улавя своя ловец.⁸

Готов да се раздели със свободата си, е и още един стар ерген – Йовковият Гороломов. Макар чудачеството и разнородността на притежаваните от него умения да го сродяват на пръв поглед с Лазар и Павел, веднага се забелязват и съществени разлики между тях. Лазар и Павел са свои в общността, защото въпреки скитническия си нрав, те винаги се завръщат у дома. Гороломов е пътник, навсякъде и винаги чужд и чужденец. Станчо е лишен и от физическата привлекателност на Лазар и Павел („би бил хубавец, ако не беше носът му – твърде широк в ноздрите“, с голяма уста), което може да ни обясни защо повествователят пропуска подробностите за отношенията му с жените. Вместо това акцентът е поставен върху вечните уволнения и премествания на Гороломов (биографията му представлява сбор от всевъзможни места, служби, занимания), върху възгледите му за общественото развитие и мечтата му за политическа кариера (да стане депутат, кмет...), на която посвещава цялата си енергия и изобретателност. За осъществяването ѝ героят дори избира да смени името си, защото вярва в магическата сила на преименуването: родното си име Станчо⁹ той променя на Станислав (означава „да установи, да въдвори слава“ – вж. Илчев 1969: 462) с надеждата, че то ще му помогне да стане известен („Аз съм си Станчо, но от Станчо и Иванчо голям човек не става“). Ако Лазар насочва всичките си усилия за постигането на общо благо, Гороломов се стреми към благо за самия себе си, а на народа гледа като на средство за реализирането на голямата си мечта. За да спечели селските сърца, той прибегва и до дарбите си – да свири на китара и да пее. Лазар и Павел са хора на действието, силата на Гороломов е в словото, но пак то става и най-големият му враг: заради речите си героят често е арестуван, гонен и дори бит от тълпата.

Срещата с учителката Ганка, изобразена като възплъщение на съвършенството, но и като „дявол“, драстично трансформира мечтата му – героят пожелава, първо, да се ожени за Ганка, а едва след това да се издига в обществото („виждаше се ... оженен за Ганка – тя пак учителка, той – кмет“). Докато в разказите на Елин Пелин съдбата на старите ергени се променя като че ли за един миг, то в Йовковия роман са показани етапите на Гороломовото влюбване. След първата си среща с Ганка героят е „като замаян“, а в мига на отрезвяването си започва да анализира своето състояние: на любовта си гледа като на своеобразна болест, караща го да се мятат между крайни емоционални състояния (ревност, страдание – радостна еуфория), да се държи като луд, да пее, да дрънка на китара, да декламира, да гледа звездите, да въздиша, да се опитва непрекъснато да бъде с учителката. Навсякъде Гороломов носи тефтера си, в който са подарените му от нея минзухари, започва да полага повече грижи за

външността си – променя облеклото си, застоява се пред огледалото, реши се, маха белите косми от веждите си, готов е да понесе всякакви унижения под прозореца на любимата си, но да ѝ разкрие чувствата си. Самият Гороломов предизвиква вълнения, но не у красивата учителка, а у грозноватата ѝ колежка Фроса. Бидейки стара мома, Фроса е изпълнена с надежда, че колкото и смешен и луд да е Гороломов, би могъл да сбъдне мечтата ѝ за семейство. Липсата на финал оставя недовършена любовната история на стария ерген. Но епизодът с объркания адресат на любовното обяснение (зад пердето на прозореца се оказва не Ганка, а Фроса) подсказва, че тази грешка би могла да преобърне фатално бъдещето на Йовковия герой.

И в трите разгледани текста старите ергени са дарени не само с артистични души, богато въображение и усет към красивото, но и с огромна доза любопитство към света и хората. Жените, които неочаквано се изправят пред тях, успяват да провокират вроденото им желание непрекъснато да търсят, да узнават, да откриват нови неща. Колкото повече се засилва интересът на Лазар към Христина, на Павел към Смарайда и на Гороломов към Ганка, толкова повече започва и физически да се скъсява дистанцията между тях. Кулминационният момент в процеса на това приближаване на героите едни към други е раждането на любовта. В този смисъл можем да кажем, че към решението да се оженят, героите са подтикнати не толкова от хората, колкото от събуденото си любопитство към жената, от разпалената си изследователска страст. В подкрепа на казаното бихме могли да припомним думите на Казанова, че любовта е само „едно повече или по-малко живо любопитство“, защото „желанието стои винаги в съотношение със събудения интерес“ (Kazanova 1991, p. 156).

При втората биография, която можем да обособим, любопитство и интерес у околните буди самият стар ерген: от една страна, заради екстравагантната си външност, а от друга – заради вживяването си в ролята на философ. С нощна шапка на главата се мисли по-добре, защото с нея човек става „истински господар на своите мисли и изрази“, разполага „с въображението си според желанието си“ – това отбелязва в предговора на своето съчинение „Моята шапка за спане“ (1789) френският писател и драматург Луи Себастиан Мерсие. С шапка за спане на главата разказвачът размишлява върху такива важни неща като влиянието на океаните върху човешката история; пианството и меланхолията; доброто и злото; извечната мечта на човека да лети и др. под. (Mersie 1789, p. 1 – 2). Само можем да гадаем дали Иван Вазов е познавал този текст на Мерсие, когато е създавал повестта си „Чичовци“ (1885) и своя герой Мирончо, сраснат с нощна си качулка. И макар Вазовият герой да е стар ерген, нощната му шапка не попива скърбите и сълзите му по някоя несподелена любов, както в приказката на Ханс Кристиан Андерсен, а великите му мисли. Неслучайно повествователят отбелязва, че качулката е запечатала

„философско-епикурейското мировъзрение“ на Мирончо, а посоката на нейния пискиъл издава мисловно-емоционалната нагласа на героя във всеки един момент от денонощието. Провъзгласен от Хаджи Смион за „философ“, Мирончо и сам се възприема за такъв. Колкото и проблематична да изглежда възможността Вазовият герой да бъде мислен като последовател на Епикур, отделни черти от Мирончовия характер и поведение – липсата на страх (след арестуването на даскала Мирончо в най-малка степен изглежда притеснен и объркан, дори призовава останалите да оказват отпор, ако се наложи), съмнението във всемогъществото на авторитетите, разчитането на света и хората през призмата на собствените си усещания, припомнят част от идеите на епикурейството. „Твърде безгрижен и весел“ по характер, героят не признава йерархии (не иска „да знае никого на тоя свят“) и не зачита други закони освен собствения си, „написан на качулката“ му: „Лъжовен свят и суета сует! Всичко е дим!“. Но въпреки че демонстрира презрението си към материалното, към дребнотемиято и дребнавостта (образно въплъщение на която за него е Йотата), Вазовият философ не успява да надскочи средата си, той е честлюбив не по-малко от останалите герои и подобно на тях никога не пропуска да отмъсти за накърненото си достойнство (доказателство е изсипаният мангал с гореща пепел върху главата на обидилия го чорбаджи Цочко, прекарването на тъпаните под прозореца му и др. под.). Повествователят назовава Мирончо с прилагателното „дръзновен“, с което подсказва неговата смелост и дързост, отхвърлянето на ограниченията и нормите¹⁰. В повестта се подчертава, че славата му се носи навсякъде и никой не смее да го „докача“: героят не само не се страхува от по-силните личности в градчето, но дори обича да ги дразни и провокира. Свободолюбието на Мирончо личи и от силното му увлечение по „восточния въпрос“ – единствения според него въпрос, за който човек трябва да говори и да мисли. Доказателство, че за героя висша ценност е свободата, е и изборът му да остане ерген, макар да е „хубавеляк“ и вече на 44 години. Този избор също препраща към възгледите на епикурейците. Епикур разглежда брака, семейството и децата като фактори, възпрепятстващи човека при постигането на удоволствия, като потенциални източници на проблеми и страдание, които мъдрият човек би могъл да избегне (Павлов 2002: 194). Доближавайки се интуитивно до подобно разбиране, и Мирончо не желае да се обвързва, защото е убеден, че има всичко, което го прави щастлив. В неговите представи жената е не блаженство, а „змия в пазвата, с която лягаш да спиш“. За разлика от Хаджи Смион, който смята, че женитбата е гаранция за социален престиж („един мъж, за да бъде истински мъж, трябва... да си вземе жена във фамилията“, така както „един цар, за да бъде истински цар, трябва да има земя в царщината“), Мирончо гледа на брака като на „робство“ и „хомот“.¹¹ Именно защото цени свободата повече от всичко, той не желае да си „увира врата“ в „женски хомот“, да бъде воден за носа и да признае за свой господар

„някай шарен малакоф“. С признанието, че не е „толкова простак“, героят демонстрира, от една страна, превъзходството си над масата (единствен от всички мъже е прозрял негативите на брака), а от друга – отхвърлянето на съществуващите стереотипи относно социално-половите роли на мъжа. Бихме могли, разбира се, да кажем и така – с избора си Мирончо заявява своя отказ да живее под двойно робство. Позицията му не успява да промени дори аргументът на Хаджи Смион, че честите посещения на един свободен мъж у калугериците биха дали повод за сплетни и клюки в градчето. Още по-краен Мирончо е във вижданията си за децата, които в съзнанието му се асоциират с непосилно „бреме“. Тайната на човешкото благополучие според героя е скрита не в създаването на семейство и на „рояк сополиви мирончовчета“, не в натрупването на материално богатство, а единствено в свободата.

Благодарение на музикалната си дарба (свирането на флейта, пеенето) и на ведрия си характер Мирончо дарява удоволствие не само на себе си, но и на всички в градчето. Това го прави желан гост на местните веселби, сватби и на пиршествата на Силистрайолу.

Презрението му към хора като Иванчо Йотата, когото намира за „ничтожний“, го прави съюзник на т.нар. „волтерианци“ по време на филологическия спор в кафенето. Но за Мирончо да бъде „волтерианец“, е някак логично, защото в повестта волтерианството е символ на свободомислието във всички му възможни аспекти – политика, религия, морал, филология (Dinekov 1969, p. 205). Макар да изказва категоричното твърдение, че „не трябва никоя йота на света“, Мирончо не се вълнува от езиковедската страна на спора, защото отдавна е показал, че презира „всичко освен восточния въпрос“. Очевидно е, че Вазовият герой, както и останалите персонажи в повестта, не познава трудовете на Волтер, но е запленил от името на френския философ, превърнал се в символ на свободолубието, за което свидетелстват не само съчиненията му, но и житейският му избор да остане ерген, също като местния философ – Мирончо. Контрастът между високото (философско мировъзрение) и ниското (нощната качулка), между възвишеността на проповядваните идеи и дребнавостта на постъпките, заложен в Мирончовия образ, препотвърждава изградената от Вазов в повестта парадоксална представа за предосвободенския българин, изтъкан от всевъзможни противоречия и несъответствия.

Превръщането на епикурейството в призма, през която се осмисля животът на стария ерген, години по-късно откриваме и в романа „Тютюн“ на Д. Димов. Макар това да е загатнато още при Мирончо, при Костов ясно може да се види как ключовият постулат на епикурейската философия – стремежът към удоволствия, е сведен на едно битово-физиологично равнище: за героя важни са високият стандарт, изисканият стил на обличане и поведение, скъпите развлечения, бягството от проблеми, доброто настроение. Благородството и аристократизмът при Костов вървят ръка за ръка със задоволяването на при-

щевките на плътта, с консумирането на всевъзможни наслаждения. Въпреки че привидно животът на героя е показан като опит за постигане на трите типа удоволствия, за които говори Епикур (Shestakov 1999, el.publ.): от храната, от любовта, от видяното (пътванията) и чутото (музиката), тези удоволствия не успяват да му осигурят най-важното според древногръцкия философ – душевен покой. Липсата на препоръчваната от Епикур умереност при търсенето на удоволствия води до пресищането на Костов, до отегчеността му от всичко, вкл. от самия себе си и от собственото „епикурейско равнодушие“, с което понася заобикалящата го мръсотия (духовна и физическа).

Ако Мирончо с вълнение следи „восточния въпрос“ и разволя на обществено-политическите събития, Костов е индиферентен по отношение на политиката (тя го е привличала само в младостта). Димовият герой не се страхува нито от Бога, нито от съдбата, затова на мрачните новини за хода на войната реагира не с тревога, както всички останали, а с „епикурейска усмивка“, подсказваща, че е „изпил чашата на живота до дъно“ и не чака вече нищо освен края.

Романът „Тютюн“ обаче, заедно с Йовковия разказ „Мечтател“, позволяват да сгложим и още една – трета – литературна биография: на стария ерген самотник. В нея се надхвърля (и дори отхвърля) споменатата в началото шлагерно-фолклорна трактовка за блажения ергенски живот. И в двете творби на преден план е изведен проблемът за непълноценността на живота на стария ерген. Текстовете на Йовков и Димов акцентират върху леността и скуката, с които е белязано ежедневието на Боянов и Костов, върху причините за изпълването им с досада и безразличие към всичко, което ги заобикаля. Проявите на свръхактивност, която те проявяват в определени моменти, са прочетени не толкова като признаци на тяхното физическо и духовно здраве, а като болестотворни симптоми, подсказващи обсебеността им от едни или други мании и химери, които постепенно ги разрушават и погубват. Разглеждано в контекста на Йовковото творчество, староергенството на Боянов представлява по-скоро прецедент. Чрез него още веднъж се доказва идеята за безсмислието на живота, когато е лишен от любов, споделеност и красота. Затова в разказа „Мечтател“ староергенство и болест до голяма степен функционират като контекстови синоними. Мечтанието е лекарството на Боянов срещу скуката на делника, но и отровата, която го убива, защото той се встраства до краен предел в сглобените от въображението му образи. При Димов трактовката на мотива за безбрачието вече се натоварва с идеологически смисъл – чрез него трябва да се препотвърди тезата, върху която стъпва романът „Тютюн“, че безплодният, нераждащият, болният стар свят е обречен. В този смисъл и поведователното решение със староергенството на Костов изглежда очаквано и логично. Пустотата и скуката вътре в душата на героя пречупват-оглеждат пустотата и скуката на света, който го заобикаля. Вътрешната празнота на чо-

века се подчертава посредством образите на препълнените с дрехи гардероби и куфари. Подобно на Бояновото фантазиране, и Костовата маниакална обсе-сия по модата е явен знак за липсващото и пропуснатото в живота, за очевидното разминаване между желания и реалности. Скуката обаче не замъглява, а проявява съзнанието на Костов, провокира го да види себе си отстрани, отвъд собствения си блясък, да прогледне за своята безполезна и чуждост в света.¹²

До подобни прозрения достигат и още една група герои, която бихме могли да обособим: старите ергени лекари. Не е трудно да се види, че ако в нашата литература представата за старата мома най-често се конкретизи-ра от образа на учителката, то староергенството се мисли като участ глав-но на лекарите.¹³ Дипломираните доктори се завръщат от чужбина (Европа или Русия) с променени нрави и обноски, с изострен усет за красивото и новото. Външността им ги превръща в образци на европейската мода (за д-р Харалампи от „Изпусната дума“ мания е непрекъснатата смяна на кост-тюми и вратовръзки¹⁴, представителен, снажен и елегантен е д-р Янакиев от „Иван Кондарев“, истински французин е д-р Старирадев в „Търновска-та царица“), харесвани и търсени от нежния пол. Всичко това неизбежно рефлектира върху самочувствието им, кара ги да гледат с превъзходство (и дори с презрение) на своето. Идващи от друг (по-цивилизован) свят, те са смутени от разкриващите се пред погледа им – на доктори и на мъже, лица на родното – нечистоплътност, липса на хигиенни навици и профилактика, всевъзможни болести, закоренели предразсъдъци. Ето защо логично тези герои не могат, а и не искат да се впишат отново в средата, която отдавна са напуснали, защото им се струва проста и простаща.¹⁵ Тук не бива да за-бравяме и още нещо. Докторите пристигат от чужбина с богати познания не само за различни болести и терапии, но и за жените. Немалка част от тях са опознали женската анатомия и физиология както в медицинските зали, така и в тамошните шантани. Други пък, общувайки с изисканите европейки, си изграждат представата за съвършената съпруга. С оглед на казаното вече можем да си обясним защо, ако не са успели да се оженят в чужбина, те не могат да си намерят подходяща жена у дома.

И така, осмислянето на фигурата на стария ерген в нашата литература ни изправя пред няколко извода. Ако шлагерният герой обича да се хвали със своите завоевания и любовни умения, то в художествените текстове само се загатва богатият опит на старите ергени (описът на Павел в „Жената...“, по-вестователните вметки във „Ветрената мелница“ или в „Тютюн“).

В анализираните текстове настоятелно се акцентира върху връзката на ста-рия ерген с музиката (той умее да танцува, да свири и пее или просто обича да слуша музика). Връщайки се към коментираните в началото фолклорни песни, можем да кажем, че чрез музиката се подчертава и засилва безгрижи-

ето на ергенския живот, лекотата, която цари в душите на героите, насладата им от свободата (Лазар Дъбака, Гороломов, Мирончо). В „Чичовци“ звуците от флейтата на Мирончо носят удоволствие, но едновременно с това героят знае, че те биха могли да бъдат и перфектно средство за изтезание – неслучайно използва гърмящите тъпани, за да отмъсти за накърнената си от Цочко чорбаджи чест. Гороломов също усеща магическата сила на музиката, често дарбата му да свири и пее, го спасява в критични моменти. В „Тютюн“ живият интерес на Костов към класическата музика е доказателство за добро възпитание и изискан естетически вкус. Едновременно с това обаче в ходенето на симфонични концерти героят вижда възможност да избяга от досадата на общуването с хора като Лихтенфелд и Зара. Не бива да забравяме и обстоятелството, че за суетния Костов концертите и оперите са елегантен претекст да се покаже и „заблести“ в обществото, да получи признание за своята изключителност, да покори поредното женско сърце.

Очертаните от нас литературни биографии категорично препотвърждават обговорената в началото на текста теза относно консерватизма на българското общество по отношение на брака. Най-отчетливо тази консервативност се долавя в „Чичовци“ – вече стана дума за това, че волният Мирончо е засипан с примери и аргументи, които трябва да го убедят в необходимостта да изпълни онези, регламентирани от традицията (като) изконно мъжки, роли и ангажменти, които биха го превърнали от ексцентричен „епикуреец“ в нормален човек. Дори за герои, целият живот на които е изпълнен със забавления и лудории, идва момент, в който те се подчиняват на действащите в общността стереотипи (особено Лазар и Павел Блажения). Тяхното решение бива мотивирано, от една страна, с внезапно пламнала любовна страст (при Елин Пелин „Жената...“ и при Йовков – „Приключенията на Гороломов“), а от друга, с отключен от хода на общественно-политическите събития егоистичен страх за собственото бъдеще (Димов).

Въпреки специфичните различия на литературноисторическите и социокултурните контексти, продукт на които са героите стари ергени, не е трудно да обособим два подхода към проблема за староергенството. В разказите на Елин Пелин, в „Чичовци“ и в романа на Йовков старият ерген е деен и енергичен, заниманията и проектите му (дори и когато остават недовършени) са важни и ценни за общността. Романът „Тютюн“ и разказът „Мечтател“ вече поставят акцент върху житейската неудовлетвореност на стария ерген, върху безполезността на всичките му действия и усилия, върху самоубийствения му порив към непостижимото щастие. При Димов лишено от любов и споделеност съществуване на Костов се осмисля като precedent не спрямо традиционните разбирания за брака, а като симптом за болестта и изродеността на стария компроментиран свят, устремен към неизбежната си гибел.

Помамени от бялото лице на жената, част от героите стари ергени сами из-

бират да затворят ергенската страница. Зад други – вгледани в препускащите бели коне или в белотата на нищото – стои смъртта и посяга към последната страница от книгата на техния живот.

БЕЛЕЖКИ

1. Изказвам благодарности към доц. д-р Надежда Стоянова, която ми предостави копия от интересуващите ме песнопойки.
2. Засуканият мустак е еротичен жест, който цели привличането на женското внимание, вж. Radev 2009, p. 431.
3. За да се подсилят предимствата на ергенлъка, винаги присъства сравнението с живота на женения мъж: образни конкретизации на семейния мъж са презрелият пъпеш, който дори свинете не искат да докоснат, и повехналият копър, а товарът на брака се внушава посредством такива детайли като нахлупения ниско калпак и сведения към земята поглед.
4. Думата означава едновременно непрокопсаник, нехранимайко, пакостник, немирник. Всички цитати от Елин Пелин са по: Elin Pelin 1977, t. 1 – 3.
5. Подробен анализ на движенията вж. при: Andonov 2019, p. 2 – 3.
6. Името ѝ идва от „смарагд“, който представлява зелен скъпоценен камък – вж. Ilchev 1969, p. 454.
7. Според Хр. Бонджолов Павел попада в клопка, която му е заложена не толкова от вдовицата, колкото от останалите мъже в градчето, които не могат да устоят на предизвикателството да оженят заклет стар ерген. Като примамка те използват слуха за златния косъм на вдовицата, вж. Bondzholov 2011, p. 83 – 84.
8. Сравнението на вдовицата с кукувица ни кара да си припомним, че в славянския фолклор, редом с другите си значения, тази птица има отношение и към правенето на любовни магии – на младите се дава отвара от корен на „кукувичи сълзи“, за да бъде любовта им щастлива и дълга – вж. Guga 1995, p. 238.
9. Пожелателно име със значение „да остане, да бъде жив“, вж. Ilchev 1969, p. 460. Цитатите от „Приключенията на Гороломов“ са по: Yovkov 1973, t. 6.
10. Вж. Речник на българския език – <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/ДРЪЗНО-ВЕН/>. Цитатите от „Ничовци“ са по: Vazov 1967, t. 2.
11. Без да е философ, до Мирончовата идея за женитбата като „беля“ стига и героят на Елин Пелин от разказа „Гениалното куче“ (от сб. „Аз, ти, той“).
12. Този аспект подробно е разгледан в: Ichavska 2024: el.publ. В текста се работи по: Yovkov 1970, t. 2, Dimov 1966, t. 3 – 4.
13. И двете професии предполагат немалко години на интензивно учение, в

резултат на което се надхвърля обичайната за българското общество брачна възраст.

14. До голяма степен можем да припознаем в този герой първообраза на Костов – разказът на Елин Пелин е публикуван през 1933 г. във „Вестник на жената” (XIII, бр. 539). По-късно е включен и в „Съчинения” от 1938 г.
15. Парадоксът обаче е в това, че макар да демонстрират своето различие от масата, лекарите никак не се срамуват и страхуват да опитват от удоволствията, които им предлага изостаналата родна среда (храни, напитки, развлечения).

ЛИТЕРАТУРА

- АНДОНОВ, А., 2019. Дуетно-соловата ръченица в традиционния танцов фолклор. *E-Journal VFU, Изкуства и дизайн*, бр. 12, с. 1 – 27. ISSN 1313-7514. [Посетен на 12 април 2024]. Наличен на: <<https://ejournal.vfu.bg/pdfs/Anton%20Hristov.pdf>>.
- БОНДЖОЛОВ, ХР., 2011. Да ожениш стар ерген (Елин Пелин – „Жената със златния косъм“). В: *Светът на словото. Сборник в чест на проф. Николай Даскалов*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”, с. 80 – 86. ISBN 978-954-524-775-0.
- ВАЗОВ, И. 1967. *Съчинения в четири тома*. Т. 2. София: Български писател.
- ГУРА, А. В., 1995. *Кукушка. Энциклопедический словарь. Славянская мифология*. Москва: Эллис Лак, ст. 236 – 238. ISBN 978-5-7133-1717-1.
- ДИМОВ, Д., 1966. *Събрани съчинения в шест тома*. Т. 3 – 4. София: Български писател.
- ДИНЕКОВ, П., 1969. „Волтерианството“ в една българска повест от XIX в. *Из историята на българската литература*. София: Наука и изкуство, с. 203 – 210.
- ЕЛИН ПЕЛИН, 1977. *Съчинения в шест тома*. Т. 1, № 3. София: Български писател.
- ИЛЧЕВ, СТ., 1969. *Речник на личните и фамилни имена у българите*. София: БАН.
- ИЧЕВСКА, Т., 2024. Скука, мечтания и мании – две литературни биографии на стария ерген. *Леност и скука в българската литература. Сборник с доклади от научна конференция*. <<https://bglitertech.com/ichevska-boredom-dreams-obsessions/>>, публикуван на 24.04.2024.
- ЙОВКОВ, Й., 1970. *Събрани съчинения*. Т. 2. София: Български писател.
- ЙОВКОВ, Й., 1973. *Събрани съчинения*. Т. 6. София: Български писател.

- КАЗАНОВА, Д., 1991. *Приключенията на Казанова*. Том 1. София: Ренесанс. ISBN 841083232.
- МАРАЗОВ, И., 1992. *Видимият мит. Изкуство и митология*. София: ИК „Христо Ботев“. ISBN 954-445-034-3.
- МЕРСЬЕ, Л.-С., 1789. *Мой спальной калпак / сочинение г. Мерсие*; пер. с франц. СПб.: изд. И[ваном] Р[ахманиновым]: [тип. Рахманинова].
- МИЧЕВА-ПЕЙЧЕВА, К., 2014. Образът на чистата жена в старобългарското житие на св. Теодора и в традиционната култура. „Известия“ на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. Книга XVII, ст. 161 – 174. ISSN 0323-9934.
- ПАВЛОВ, А. А., 2002. Физиология любви Лукреция. Адам и Ева. *Альманах гендерной истории*. Под ред. Л. П. Репиной. Москва: ИВИ РАН, № 4, ст. 174 – 205. ISBN 978-5-4211-0223-6.
- ПОТЕБНЯ, А. А., 1989. *Слово и миф*. Москва: Правда. ISBN 978-5-919840-46-6.
- ПРОП, ВЛ., 1999. *Исторически корени на вълюбената приказка*. Второ издание. София: Прозорец. ISBN 954-733-045-4.
- РАДЕВ, Р., 2009. *Енциклопедия „Българска еротика“*. Т. 1. Варна: „Славена“. ISBN 978-954-579-766-8.
- ШЕСТАКОВ, В. П., 1999. *Эрос и культура: философия любви и европейское искусство*. Москва: Терра – Книжный клуб. [Посетен на 13.04.2024] Наличен на: <http://lit.lib.ru/s/shestakow_w_p/text_0010.shtml>.

REFERENCES

- ANDONOV, A., 2019. Duetno-solovata ruchenitsa v traditsionnija tantsov folklore. *E-Journal VFU, Izkustva I dizain*, no. 12, pp. 1 – 27. ISSN 1313-7514 [viewed 12 April 2024]. Available from: <<https://ejournal.vfu.bg/pdfs/Anton%20Hristov.pdf>>.
- BONDZHOLOV, H., 2011. Da ozhenish star ergen (*Elin Pelin – Zhenata sus zlatnija kosum*). *Svetut na slovoto. Sbornik v chest na prof. Nikolaj Daskalov*. Veliko Turnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Sv. Kiril i Metodij“, pp. 80 – 86. ISBN 978-954-524-775-0.
- GURA, A. B., 1995. Kukushka. *Entsiklopedicheskij slovar‘. Slavjanskaja mifologija*. Moskva: Ellis Lak, pp. 236 – 238. ISBN 978-5-7133-1717-1.
- DIMOV, D., 1966. *Subrani suchinenija v shest toma*. T. 3 – 4. Sofia: Bulgarski pisatel.
- DINEKOV, P., 1969. “Volterianstvoto” v edna bulgarska povest ot XIX v. *Iz istorijata na bulgarskata literatura*. Sofia: Nauka i izkustvo, pp. 203 – 210.
- ELIN PELIN, 1977. *Suchinenija v shest toma*. T. 1, 3. Sofia: Bulgarski pisatel.

- ILCHEV, ST., 1969. *Rechnik na lichnite I familni imena na bulgarite*. Sofia: BAN.
- ICHEVSKA, T., 2024. Skuka, mechtanija i manii – dve literaturni biografii na starija ergen. *Lenost i skuka v bulgarskata literatura. Sbornik s dokladi ot nauchna konferentsija*. <<https://bglitertech.com/ichevska-boredom-dreams-obsessions/>>, publ. 24.04.2024.
- YOVKOV, Y., 1970. *Subrani suchinenija*. T. 2. Sofia: Bulgarski pisatel.
- YOVKOV, Y., 1973. *Subrani suchinenija*. T. 6. Sofia: Bulgarski pisatel.
- KAZANOVA, D., 1991. *Prikljuchenijata na Kazanova*. T. 1. Sofia: Renesans. ISBN 841083232.
- MARAZOV, I., *Vidimijat mit. Izkustvo i mitologija*. Sofia: Hristo Botev. ISBN 954-445-034-3.
- MERSIE, L.-S., 1789. *Moj spal'noj kalpak*. Sankt Peterburg: Izd. Ivanom Rahmaninovum.
- MICHEVA-PEJCHEVA, K., 2014. Obrazut na chistata zhena v starobulgarskoto zhitie na sv. Teodora i v traditsionnata kultura. „Izvestija“ na Instituta za bulgarski ezik „Prof. Ljubomir Andrejchin“. No XXVII, pp. 161 – 174. ISSN 0323-9934.
- PAVLOV, A.A., 2002. Fiziologija ljubvi Lukretsija. *Adam I Eva. Al'manah gendernoj istorii*. Pod red. L.P. Repinoj. Moskva: IVI RAN, no. 4, pp. 174 – 205. ISBN 978-5-4211-0223-6.
- POTEBNJA, A.A., 1989. *Slovo I mif*. Moskva: Pravda. ISBN 978-5-919840-46-6.
- PROP, VL., 1999. *Istoricheski koreni na vulshebnata prikazka*. Vtoro izdanie. Sofia: Prozorets. ISBN 954-733-045-4.
- RADEV, R., 2009. *Entsiklopedija "Bulgarska erotika"*. T. 1. Varna: Slavena. ISBN 978-954-579-766-8.
- SHESTAKOV, V.P. 1999. *Eros I kul'tura: filosofija ljubvi I evropejskoe iskustvo*. Moskva: Terra. Knizhnuj klub [viewed 13 April 2024]. Available from: <http://lit.lib.ru/s/shestakow_w_p/text_0010.shtml>.
- VAZOV, I., 1967. *Suchinenija v chetiri toma*. T. 2. Sofia: Bulgarski pisatel.

THE FIGURE OF THE OLD BACHELOR IN BULGARIAN LITERATURE

Abstract. This text tries to answer the question whether the figure of the old bachelor manages to provoke the interest of Bulgarian literature. The focus of our attention will be different texts with different creation dates and genre specifics, and in the course of observations the literary history will be neglected at the expense of the formation of common problem cores that would help us (re)construct some of the literary biographies of the old bachelor. The first of them is laid on the motive for parting with the bachelor life. The stories “The Windmill” and “The Woman with the Golden Hair” by Elin Pelin, as well as the novel “The Adventures of Gorolomov” by Yovkov draw attention to those unusual events and/or circumstances that drastically overturn the usual bachelor existence. In the second biography, which we can distinguish (the novel “Uncles” by Ivan Vazov), the old bachelor arouses curiosity and interest in himself, on the one hand, because of his extravagant appearance, and on the other, because of his immersion in the role of a philosopher. Despite the specific differences of the literary-historical and socio-cultural contexts, the product of which are characters such as Boyanov and Kostov, it is not difficult to see that in both works the problem of the inferiority of the old bachelor’s life is brought to the fore.

Keywords: old bachelor; philosophizing; dreaminess; snobbery; (in)complete existence

Prof. Tatiana Ichevska, DSc.

WoS Researcher ID: LNP-6527-2024

Department of History of Literature and Comparative Literature

Faculty of Philology

University of Plovdiv

24, Tsar Asen St.

Plovdiv, Bulgaria

✉ E-mail: tichevska@uni-plovdiv.bg